

Јелица ВУЈОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1377-8638>

КОТОР КАО ПОШТАНСКИ И ОБАВЕШТАЈНИ ЦЕНТАР ВЕНЕЦИЈАНСКЕ РЕПУБЛИКЕ У ЧЕТВРТОЈ И ПОЧЕТКОМ ПЕТЕ ДЕЦЕНИЈЕ 16. ВЕКА**

Анстракт: У раду се указује на могућност да је ангажман которског племића Трифуна Драга на пољу организације поштанског саобраћаја између Венеције и Цариграда преко Котора почео 1533. године, а не две године доцније, што је податак присутан у историографији. Дешавало се да током четврте деценије 16. века венецијански службеници приликом путовања између двеју престоница сврате у Котор. Из наредби Већа десеторице и извештаја которских ректора и провидура, као и из других извора, сазнајемо понешто о организацији и функционисању обавештајног апарата Венецијанске републике. Значајна карика у овом ланцу био је которски ректор и провидур, чија се улога огледала у проналажењу и слању повереника у Цариград и прослеђивању писама и обавештења у Цариград и у Венецију.

Кључне речи: Венецијанска република, Котор, ректор и провидур, Веће десеторице, баило, поштански саобраћај, обавештајна делатност.

Abstract: The paper points out the possibility that the involvement/engagement of Trifun Drago, the nobleman/patrician of Kotor (Cattaro), in the field of organising postal traffic between Venice and Constantinople via Kotor began in 1533, and not two years later, which is the information present in historiography. It happened that during the fourth decade of the 16th century, Venetian officials stopped in Kotor when travelling between the two capitals. Owing to the orders of the Council of Ten addressed to the rectors and provisors of Kotor and their reports, as well as other sources, it is possible to reconstruct the organisation and functioning of the intelligence apparatus of the Republic of Venice. A significant link in this chain was the rector and provisor of Kotor, whose role was reflected in finding and sending trustees to Constantinople and forwarding letters and notifications to Constantinople and Venice.

* jelica.vujovic@iib.ac.rs

** Текст је резултат истраживања у Државном архиву Венеције (Archivio di Stato di Venezia), које је спроведено захваљујући стипендији Министарства спољних послова и међународне сарадње Владе Италије (MAECI), током академских година 2021/2022. и 2022/2023.

Keywords: Republic of Venice, Kotor, rector and provveditore, Council of Ten, bailo, postal traffic, intelligence activity.

Саобраћај гласника, повереника и шпијуна и преношење писама, депеша, упутстава и остале дипломатске епистоларне кореспонденције од Венеције до Цариграда током четврте и пете деценије 16. века одвијао се делом поморским, делом копненим путем. Поморска деоница повезивала је град на лагунама с неком од комуна на источној обали Јадранског мора, док је копнена рута подразумевала прелазак преко Балканског полуострва.

Организацију поштанског промета Венецијанске републике Лучано де Занке дели на два раздобља: до 1535. године, када су тај посао извршавали независни професионални курири, док је у периоду који је уследио, а који аутор назива регулисаним, односно уређеним (итал. *regolata*), транспорт поверљивих писаних исправа Венеција поверавала куририма који су били „у односу искључиве зависности према њој”.¹ Поменуте 1535. године обустављен је транспорт поверљивих писама преко Дубровника, који је у то време плаћао трибут султану у замену за слободу трговања на територији Османског царства. Котор је одређен као нова успутна постаја.²

Од Котора према унутрашњости Балкана обично су коришћена два пута. Рута која је ишла дуж граница Херцеговачког санџака, преко Новог Пазара и Приштине, до главног цариградског пута, била је даља и скупља, а она кроз Црну Гору, преко Подгорице и Плава, краћа и јефтинија. Упркос предностима, друга рута била је опаснија и за венецијанске и за османске поданике због сукоба околних племена.³

Иако при анализи органа власти једне државе раног новог века користи савремену, понегде и анахрону, терминологију, поредећи организационе вештине Већа десеторице (*Consiglio dei Dieci*) с данашњим виђењем способности планирања у неком послу, најновија студија о овом органу власти Венецијанске републике из пера Јоане Јордану ипак пружа

¹ Luciano de Zanche, „I vettori dei dispacci diplomatici veneziani da e per Costantinopoli”, *Archivio per la Storia Postale* 1/2 (1999) 22.

² Luciano de Zanche, „I vettori dei dispacci”, 25; idem, in: *Tra Costantinopoli e Venezia. Dispacci di Stato e lettere di mercanti dal Basso Medioevo alla caduta della Serenissima*, Quaderni di Storia Postale 25, Prato 2000, 50–51.

³ Antal Molnár, „A Forgotten Bridgehead between Rome, Venice, and the Ottoman Empire: Cattaro and the Balkan Missions in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Hungarian Historical Review* 3 (2014) 502; Isti, „Kavaljer Franjo Bolica (+1653): kotorski patricij na razdjelnici između Rima, Mletaka i Balkana”, *Историјски записи* 93, 1–2 (2020) 115.

значајне смернице за истраживање њене обавештајне структуре.⁴ Иако није била ефикасна и „менаџерски устројена”, како је ауторка представља, извесно је да се на врху пирамиде налазило Веће десеторице, које је водило рачуна о свим потенцијалним проблемима приликом слања, транспорта и испоруке поверљивих писаних материјала.

Веће је основано 1310. године, након што је породица Тјеполо организовала заверу против тадашњег дужда Пјера Граденига. Десеторици је поверено старање о јавном реду и заштита венецијанске власти од потенцијалних преврата. Средином 15. века ово политичко тело добија стални карактер и много већа овлашћења.⁵ Чинила су га десеторица редовних чланова, дужд и Мало веће (шесторица дуждевих саветника). Сваког месеца, међу првом десеторицом бирана су тројица главара (*Capi*).

Од примарног значаја за нашу тему јесте пораст утицаја Већа на венецијанским прекоморским поседима (*Stato da Mar*). Он се огледао у обавези венецијанских намесника, чувара венецијанских закона на повереној им територији – ректора (*rettori*), да се о већини управних питања консултују с главарима Десеторице.⁶ Руководећи трочлани одбор слао је наређења ректорима, а они су му отписивали, извештавајући о пријему и извршавању наредби у краћој или дужој форми, у зависности од хитности и важности теме. Наредбе с поштанском и обавештајном тематиком које је добијао которски ректор и провидур, сразмерно бројне за период тридесетих година 16. века, представљају основни извор за наше истраживање. Од овог венецијанског службеника очекивало се да сазна и прослеђује информације у корист Републике у оној мери у којој је то дозвољавала дипломатска пракса тога времена. С друге стране, за осетљиве, тајне и, у неком смислу, недозвољене и ризичне задатке, которски ректор и провидур ангажовао је поверенике (*confidenti*) и гласнике (*fanti, messi*)⁷ зарад прикупљања дипломатских, политичких, војних и економских података, који су за Републику Св. Марка били од државног значаја.

⁴ Ioanna Iordanou, *Venice's Secret Service. Organizing Intelligence in the Renaissance*, Oxford 2019.

⁵ Gaetano Cozzi & Michael Knapton, *La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Dalla guerra di Chioggia al 1517*, Torino 1986, 110–112.

⁶ Benjamin Arbel, „Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period”, in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, Leiden–Boston 2013, 154.

⁷ Појам фанте имао је и друга значења, али у овом случају означава ’момка’ гласника који је уручивао писане наредбе или их саопштавао усменим путем: Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829, 260.

Зачеци поштанске и обавештајне улоге Котора

Венецијанска власт 28. јануара 1535. године⁸ упућује дукал ректору и провидуру Котора којим га обавештава о ангажману који ће которски племић Трифун Драго убудуће обављати за Републику и о именовању сталних курира и њихових потенцијалних заменика, чији ће задатак бити да носе поверљиве писане прилоге из Котора у Цариград и из Цариграда у Котор. Ипак, у изворима постоје недвосмислени показатељи да је Драгова поштанска мисија у служби Републике, тада вероватно и даље незванична, почела барем годину и по дана раније. То потврђују учестале наредбе и упутства главара Већа десеторице упућени у првој половини јула 1533. године Трифуну Драгу и которском ректору и провидуру Трифуну (Трифонеу) Граденигу, као и одговори и извештаји двојице имењака. Наиме, 4. јула у канцеларији Већа десеторице настају два документа која доносе готово исте информације. Један документ представља упутство (*commissione*)⁹ намењено Драгу, који се у том тренутку налазио у Венецији, а други допис ректору Граденигу. Драгу је наређено да се тог 4. јула увече укрца на брод и да писма, намењена Алвизеу Гритију,¹⁰ однесе до Котора. За пренос тих писаних материјала од Котора до Цариграда требало је да которски племић пронађе и ангажује

⁸ Archivio di Stato di Venezia [=ASVe], Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 59r–60r; Као почетак године у Венецијанској републици узиман је 1. март, па је стога овај датум у венецијанским списима забележен као 28. јануар 1534. У наставку рада, сви датуми у тексту прилагођени су данашњем календару по којем година почиње 1. јануара. Више о венецијанском начину датирања у: Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972, 181.

⁹ Документ, који слободно преводимо као писано упутство, у венецијанској администрацији имао је назив *commissione*. У њему су биле наведене обавезе и права којих су венецијански намесници, службеници и било који упосленици морали да се придржавају приликом обављања функције или конкретног задужења: Andrea da Mosto, *L'Archivio di Stato di Venezia*, Tomo I, Roma 1937, 9. У овом случају ради се о конкретном краткорочном задатку датом Трифуну Драгу: ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Comuni, Registri, 9, 52v–53r, *Commissio fidel[issi]mi n[ost]ri Triphonis Dragi nobilis Catharensis profectioni Constantinopolim pro re frumentaria* (4. јул 1533).

¹⁰ Алвизе Грити био је најстарији син тадашњег дужда Андреа Гритија. Живео је у Цариграду и попут оца био успешан у трговачким пословима, али и близак са султаном Сулејманом и великим везиром Ибрахим-пашом: Robert Finlay, „Al servizio del Sultano: Venezia, i Turchi, il mondo cristiano, 1523–1538”, in: *Renovatio Urbis: Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523–1538)*, ed. Manfredo Tafuri, Roma 1984, 79–81; Édith Garnier, *L'Alliance impie. François Ier et Soliman le Magnifique contre Charles Quint (1529–1547)*, Paris 2008, 41, nap. 1. Више о Алвизеу Гритију види на: https://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-gritti_%28Dizionario-Biografico%29/ (прегледано 17. 4. 2024).

једну „способну и достојну особу” (*una persona apta et sufficiente*). Од две стотине дуката које је добио у Венецији требало је да обезбеди новчану накнаду поменутом поверенику, а остатак сачува за свој планирани пут у Цариград. Од Драга се очекивало да остане у граду Св. Трифуна до новог наређења Већа десеторице о даљим корацима.¹¹ Ректор Градениго обавештен је да Драго креће из града на лагунама и да, с писмима за Гритија, носи писмо намењено ректору, управо оно на које се позивамо у овим редовима, те да је задатак которског патриција био да одмах пошаље курира у Цариград, за шта му је обезбеђен новац. Ректору је наложено да помогне свом имењаку, и у одабиру поуздане особе, а и у другим питањима.¹² Истог дана припремљена је још једна пошиљка за Алвизеа Гритија, изузетно важна и хитна за доставу, те се у Венецији очекивало да на пут и извршење тог задатка, најкраћим и најсигурнијим путем којим буде могао, из Котора крене сâм Трифун Драго. Позивајући се на његов дотадашњи успешан рад у служби Сињорије, главари Десеторице истакли су да и од ове мисије имају велика очекивања.¹³

Документи настали истог дана, 11. јула 1533. године, заједно сачувани у архивској јединици, одговор у виду депеше которског ректора Трифонеа Граденига и писмо Трифуна Драга, оба адресирана на главаре Већа десеторице, уз неколико Драгових напомена више, углавном саопштавају исте податке. Из њих сазнајемо да је 10. јула око 20 часова у Котор стигао Трифун Драго и донео писма прејасне Сињорије настала 4. јула. Обојица пишу да је 11. јула одмах ујутру ка Цариграду пошла и понела писма из Венеције једна „погодна и достојна особа”¹⁴, те спомињу период од 12 дана, за који се верује да ће бити довољан да курир стигне на одредиште. Сагласни су и око тога да ће Драго у Котору сачекати следећу наредбу Већа десеторице, уз ректорову напомену да ће которски

¹¹ ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Comuni, Registri, 9, 52v–53r (4. јул 1533).

¹² ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere (sottoscritte), f. 33, nr. 202 (4. јул 1533).

¹³ „[...] a q[ue]ste an[n]exo uno plico de l[ette]re indrizate al Ill[ustrissimo] D[omino] Alvise Gritti et p[er] ch[e] molto ne i[m]porta ch[e] esse l[ette]re celer[r]imame[n]te li p[er]vengino ale mano p[er]o ti p[ar]tirai de subito da Catharo, et p[er] q[ue]lla più breve via, et sicura ti sarà possibile ti ponerai a camino, usando di q[ue]lla celerita ch[e] maior potrai, et iuncto in Const[antinopo]li et p[rese]ntate esse l[ette]re à sua S[igno]ria farai quanto da lei ti sera imunito?, exequendo in tuto cum q[ue]lla fede, et solercia, ch[e] da la virtu tua, et p[ro]impteza ne hai dimostrata in farne servizio expettar devemo [...]”: ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Comuni, Registri, 9, 59r (7. јул 1533).

¹⁴ „[...] una p[er]sona idonea et sufficiente, la quale in q[ue]sta matina con bona ventura se ha posto a camino p[er] Constanti[nopo]li con le l[ette]re del[le] Excellentie vostre [...]”: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci (lettere) dei rettori e pubblici rappresentanti [=Dispacci dei rettori], busta 275, nr. 93 (11. јул 1533).

патрициј уживати његову наклоност и подршку.¹⁵ Да му је писма уручио венецијански секретар Николо Сагудино, те да је Которанину Ви[н]ченцу Пасквалију, који је ангажован да их однесе у Цариград, дао 30 златних цекина¹⁶, подаци су за које сазнајемо из писма Трифуна Драга упућеног Десеторици,¹⁷ а не налазе се у краћој ректорској депеши. Док Драго још није стигао с пошљицом од 4. јула у Котор, главари Десеторице су 8. јула 1533. године поново писали ректору и провидуру Граденигу и обавестили га да му шаљу нови свежањ писама за дотичног которског племића, која је требало одмах да му проследи. Ректор је о извршењу наредбе потврдно одговорио 13. јула.¹⁸

Сматрамо да је наведеним дукалом од 28. јануара 1535. године формализован и озваничен поштански и обавештајни ангажман Трифуна Драга у служби Венецијанске републике. Њиме се истиче да је претходном которском ректору и провидуру Франческу Сануду наређено да пронађе шесторицу храбрих појединаца који би на себе преузели задатак транспорта венецијанских писама до Цариграда и назад. У међувремену, по свему судећи након Санудовог повратка у Венецију, писао му је и Трифун Драго, вероватно предлагајући кандидате, а према тексту дукала, с његовим се избором дојакошњи которски ректор и провидур сагласио. Наиме, одабрано је десет особа (шест редовних¹⁹ и потенцијални заменици²⁰), од којих су неки били из Шпиљара (*Spigliari*), Кавча (*Chavaz*),²¹ Љуте? (*Giuta*), Драчевице (*Drazeviza*) и Подгорице (*Podgoriza*). Прва испорука дуждевских исправа требало је да уследи 1. марта и од марта до септембра трајао би „летњи период”, током којег би за сваку мисију коју обавља куриру било дато 20 дуката за путовање у оба смера. За зимске пак месеце, вероватно због лошег времена и отежаних

¹⁵ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 94 (11. јул 1533).

¹⁶ Цекин је венецијански златни дукат (итал. *zecca* = ковница), кован од 1284. до пада Републике 1797. године. Тежио је 3,56 грама злата, чистоће 0,997: Frederic C. Lane, *Povijest Mletačke republike*, Zagreb 2007, 170.

¹⁷ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 94 (11. јул 1533).

¹⁸ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 95 (13. јул 1533).

¹⁹ „[...] Piero Gredi, Vucho de Giuta, Radisco de Spigliari, Dragich Pelizer, Michali Grego, Dragidi? de Drazeviza [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 60r (28. јануар 1535).

²⁰ „[...] In loco de alcuni de questi sei che no[n] volesse o non potesse tuor il cargo, ponerete per p[ri]mo il Greco che ha la lingua Turchescha, p[er] sego[n]do il compagno del contras[crip]to Dragidi? de Drazeviza, p[er] terzo Gorievich de Chavaz, p[er] quarto Iachin? de Podgoriza, over suo fr[ate]llo, li qual tutti, si li sei contras[crip]ti, come li sopraditti vi serano conduti per li Dragi [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 60r (28. јануар 1535).

²¹ Шпиљари, Кавач и Љута су села која су припадала которском дистрикту. Шпиљари се, примера ради, налазе одмах иза которске тврђаве Св. Иван (*San Giovanni*).

услова путовања, било им је намењено 25 дуката по мисији.²² Дужност курира била је да носе венецијанске дописе у Цариград и да тамо сачекају барем 15 дана, да баило припреми одговоре и остале писане прилоге за Сињорију; затим би његове пошилике транспортовали од Цариграда до Котора. У том периоду баило је био у обавези да им покрије трошкове боравка, вероватно при резиденцији у Пери.²³ Уколико би их у Цариграду задржао дуже од 15 дана, дужност му је била да им обезбеди надокнаду према сопственој процени, тако да курири буду праведно подмирени.²⁴ Обезбеђивање материјалних средстава за путовања до Цариграда и назад било је у надлежности браће Трифуна Драга. Задатак которског ректора био је да о томе с времена на време обавести венецијанску власт, како би она надокнадила новац Драгу, и како дуг не би пао на терет самог ректора.²⁵ Податак о неопходности рефундирања 23 дуката которском патрицију на име онога што је његов брат Никола Драго исплатио двојици повереника који су из Котора ишли за Цариград налази се на крају извештаја которског ректора и провидура Мелкиора Микијела главарима Већа десеторице од 8. маја 1538.²⁶ Уговором из 1535. године Трифун Драго ставио је на располагање Сињорији два или три бригантина²⁷, с

²² ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 59r–60r (28. јануар 1535).

²³ У делу Цариграда званом Пера (данас Галата), на северној обали Златног рога, ван градских зидина, налазила се у 16. столећу резиденција баила, најважнијег државног представника и заштитника интереса Венецијанске републике на територији Османског царства: Carla Coco & Flora Manzonetto, *Baili veneziani alla Sublime Porta. Storia e Caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli*, Venezia 1985; Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople – Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore and London 2006.

²⁴ „[...] la obligation sua sera questa, che cum ogni diligentia portino le l[ette]re n[ost]re à Constant[inopoli] dove siano obligati expectar al meno zorni xv le l[ette]re del baylo n[ost]ro, p[er] i qual zorni haverano da lui le spese di bocha che cussi li imponemo, et habute le l[ette]re da lui sono obligati portarle de li a nui senza alcuna altra mercede. Se v[er]amente saranno tenuti dal Baylo più de li zorni xv serano ultra le spese de bocha, da lui satisfatti p[er] li zorni de più de li xv, q[uan]to li parera conveniente, si che resterano iustamente satisfatti [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 59v (28. јануар 1535).

²⁵ „[...] al qual per il suo spazo serano dati p[er] li fratelli de D[omino] Triphon Drago duc[a]ti xxv [...] come li scrive esso D[omino] Triphon p[er] le incluse l[ette]re sue, et sempre essi Dragi nel advenir haverano a dar li danari delle expeditione della exborsation de i quali ne daret de tempo in tempo avviso, p[er]che nui li faremo dar de qui? ad esso D[omino] Triphon, et vui non haverete cargo di exborsar danaro alcuno [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 59v (28. јануар 1535).

²⁶ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 99 (8. мај 1538).

²⁷ Бригантин је једрењак скромних димензија који је имао два масивна јарбола с четвртастим једрима. Од 14. века коришћен је на Медитерану и у морима северне Европе, првобитно у ратним приликама, а потом и у друге сврхе. (<https://www.treccani.it/enciclopedia/brigantino/>, прегледано 27. 3. 2024). Бригантин се спомиње на више места у

осмочланом посадом на сваком од њих.²⁸ Експлицитну потврду о употреби бригантина породице Драго за превоз повереника и писама налазимо у нешто ранијем Микијеловом извештају (7. јануар 1538), којим обавештава главаре Десеторице да је претходног дана поменути пловило из Котора ка Венецији испловио венецијански грађанин Зеносин, драгоман по вокацији, носећи писма баила Ђакома Канала упућена венецијанским властима.²⁹

Наредни помен Котора у овом контексту потиче из молбе которске општине Сињорији од 20. фебруара 1535. године.³⁰ Петом тачком овог документа од Републике се тражило успостављање скеле³¹ у Котору, која би, како пише, донела многе добробити и користи осиромашеној которској благајни, а она корист која се наводи при крају тачке значајна је за нашу тему. Наиме, истакнуто је да ће которски пут моћи да буде коришћен и за бржи, безбеднији и исплативији превоз дуждевских исправа за Цариград.³² Да ли је до представника которске комуне који су поднели ову молбу стигла вест о поштанском ангажману Трифуна Драга, или су пак само желели да ставе на знање Републици да ће и она, а не само Котор, убирати неке користи од успостављања скеле у овом граду – могућности су које ћемо оставити на нивоу претпоставке. Будући да се на више места у документу наводи да ће скелу, а самим тим и пут преко Котора ка Османском царству, користити трговци, а један од тих помена следи одмах након дела о промету венецијанских исправа, можда се сматрало,

изворима као пловило којим су Јадранским морем превожени гласници и писма, што ће се видети у наставку главног текста. Поред тога, у изворима је присутан и нешто уопштенији термин „поштанска барка, брод” (*barca a posta*), те на једном месту „поштанска фрегата” (*fregata a posta*): ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 24, 146r (29. септембар 1538); ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 100 (25. мај 1538).

²⁸ ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 59v (28. јануар 1535).

²⁹ „[...] Heri cu[m] il bregantin di Dragi parti de qui uno nominato Zenosino dragoma[n] dilla natio[n] veneta il qual veniva di Const[antinopo]li et portava l[ette]re alla Ill[ustrissi]ma S[ignoria] dil Mag[nifico] baylo Canal [...]”: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 97 (7. јануар 1538). Овај и још један Микијелов извештај, настао такође у јануару, датирани су 1538. годином, што није у складу с венецијанским рачунањем времена, према којем је година почињала 1. марта (погледати напомену бр. 2). Сва је прилика да су споменути датуми написани тзв. божићним стилем. Овај календар, с дугом традицијом употребе у Котору, за први дан године узимао је 25. децембар: J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 180.

³⁰ ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 68r–70r (20. фебруар 1535).

³¹ Скела (*scala*) је представљала део луке кроз који је пролазила трговачка роба, бивала претоваривана и утоваривана за даљи транспорт.

³² „[...] se inviariano anchora le vostre lettere ducal per Constantinopoli sicuramente, et cum mancho spesa, et più presteza per la strada di Catharo [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 70r (20. фебруар 1535).

премда то није експлицитно написано, да ће трговци, заједно са својом робом, некада преносити и те пошиљке.³³

О тадашњем развоју и преображају улоге Котора постоје сведочанства у изворима попут наведене молбе которске комуне, наредби које је Веће десеторице упућивало которским ректорима, као и њихових одговора у виду краћих и дужих извештаја. Другим речима, ради се о документима који се од првог до последњег слова у врло ситним појединоствима тичу директно Котора. Међутим, за подробно и аргументовано образлагање теме нису од мањег значаја ни документи у којима се град Св. Трифуна само успутно спомиње, али који такође указују на његово место у поштанским и обавештајним делатностима Републике, као и помени у којима се може приметити да је у време о којем пишемо Котор постајао водећа успутна постаја на путу између Венеције и Цариграда. Штавише, сматрамо да су ти подаци, нађени на много места у изворима, управо сведочанства о спровођењу у дело онога за шта се Веће десеторице залагало и о чему је постигло договор с Трифуном Драгом. У наставку ћемо скренути пажњу на такве податке, делећи их на неколико тематских целина.

Путовања венецијанских службеника преко Котора

Венецијански службеници који су путовали у Цариград, било да су ишли у привремену посланичку мисију,³⁴ или на позицију баила, на путу између венецијанске и османске престонице свраћали су у Котор. Из регистара Сената од 1, 7. и 23. августа 1536. године сазнајемо да је одлучено да новоизабрани посланик Републике на Порти, Томазо (у овим документима наведен као Тома) Мочениго, преко Котора копненим путем настави према Цариграду.³⁵ Мочениго је за неколико месеци обавио

³³ „[...] siando quella fatta et frequentata delli mercadanti et sue merce et caravane, sariano anchora mille altri boni, commode et beneficii [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 70r (20. фебруар 1535).

³⁴ Посланици (*ambasciatori*) били су привремени дипломатски представници Венецијанске републике у Османском царству, именовани искључиво из редова племства. Добијали су конкретна упутства (*commissione*) за обављање задатка који им је био поверен и након тога се враћали у Венецију. Често су слати да преговарају с османским званичницима о склапању примирја или мира, али и да би присуствовали прославама приликом промена на престолу или успешних освајачких похода: G. Cozzi & M. Knapton, *La Repubblica di Venezia*, 115.

³⁵ „[...] chel ditto orator n[ost]ro debba andar per terra per la via di Catharo alla ditta legatione [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 57, 39r (1. август 1536); У Котору је требало да тамошњем ректору и провидуру преда 16.000 венецијанских дуката на име двогодишњег трибута Османском царству за острво Кипар и 1.000 дуката на име двогодишњег трибута за острво Закинтос, које је которски ректор потом требало да

свој посланички задатак, па је средином априла 1537. године разматран његов повратак у Венецију. Из Цариграда је допутовао у Котор, одакле је Сињорија свом преданом и марљивом службенику желела обезбедити несметану пловидбу Јадраном. Стога је задужила генералног провидура мора да нареди једном од сопракомита (*uno delli sopracomiti nostri*), односно заповедника галије, да у Котору „покупи” Моченига и спроведе га до Истре.³⁶

Почетком јануара 1537. године у Венецији је одлучено да ће новоизабрани баило Ђакомо Канал на своју нову функцију бити упућен копненим путем од Котора до Цариграда (*per la via da terra da Catharo fino a Constantinopoli*).³⁷ У суму од три стотине дуката, коју је добио за трошкове пута до Цариграда, урачунато је и 30 дуката за одлазак до Котора.³⁸ Средином маја Канал је био спреман за полазак из Венеције, те је јављено, тада још увек актуелном баилу Николу Ђустинијану,³⁹ да новоизабрани баило само што није испловио из Лагуне, те да ће копненим путем од Котора наставити даље ка Цариграду.⁴⁰ О даљем току Каналовог путовања обавештења добијамо из дописа посланику Венецијанске републике на двору цара Карла V од 26. јула 1537. године. Посланику је, између осталог, саопштено да је ректор и провидур Котора

проследи у Нови, где ће султан послати људе да их преузму („[...] Et sia et[iam] preso, che le due pension di Cipro, et del Zanthé, che si mandano a Constantinopoli, siano mandate a Catharo, con ordine a quell Rettor, che quando seran gionti a Castel Novo quelli, che serano venuti per levarli per nome del S[ign]or Turco, debba mandarli a Castel Novo a consignargeli [...]”): ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 57, 39r (1. август 1536), 43r (8. август 1536). О овом питању налазимо податке и у упутству (*commissione*) за Тому Моченига и у писму баилу у Цариграду, оба од 23. августа 1536. године: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 57, 46v–47r, 52r.

³⁶ „[...] Il dileti[ss]imo no[bel] n[ost]ro Thoma Mocenigo or[ator] al Ser[enissi]mo Sig[nor] Turco, che al ritorno della legatione sua el si conferiva al loco n[ost]ro de Catharo, et convene[n] dosi alla dignita del carico, al qual è sta destinato et al diligente servitio suo cu[m] tante fatiche et satisfattione n[ost]ra p[re]stato provederli di passazo per il suo repatriar, vi com[un]ettemo cu[m] il Senato n[ost]ro che li provediate di passazo con dar ordine ad uno delli sop[ra]comiti nostri, qual à voi parera, che lo vadi a levar a Catharo, et lo conduchi fino in Istria [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 24, 17r (16. април 1537).

³⁷ ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 177r (5. јануар 1537).

³⁸ „[...] nelli qual siano et[iam] computati li duc[ati] trenta p[er] cop[er]te et forcieri et per il Collegio n[ost]ro sia provisto di quel passaggio, che li parera piu sicuro p[er] condurlo fino a Catharo [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, Registri, 23, 177r (5. јануар 1537).

³⁹ Више о Николи Ђустинијану види на: [https://www.treccani.it/enciclopedia/nicologiustinian_res-21ba8490-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/nicologiustinian_res-21ba8490-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (прегледано 14. 4. 2024).

⁴⁰ „[...] et per terra da Catharo si condura a quella excelsa Porta [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 58, 16v (14. мај 1537).

проследио писма новоизабраног баила у Венецију, из којих се Сињорија информисала да се Канал на путу ка Цариграду зауставио у Новом Пазару. Петог јула баило се срео с једним чаушем⁴¹, који је дошао да му пренесе султанов налог – да се појави на Порти. Након три дана (8. јула) до баила је стигао још један чауш с налогом да се на Порти заједно појаве нови баило Канал и донедавни посланик Мочениго.⁴² Ипак, пошто је, као што смо раније навели, средином априла 1537. године уговоран Моченигов превоз од Котора до Истре, он је почетком јула, када су се догодили сусрети Канала и двојице чауша, већ био у Венецији, а самим тим и ослобођен султановог налога. Та чињеница констатована је и 26. јула 1537. у споменутом писму венецијанском посланику на царском двору.⁴³ У наставку документа који је привукао нашу пажњу наводи се да су двојица чауша наводно узнемирила новог баила, те је он, упркос грозници, пристао да 9. јула настави пут од Новог Пазара ка Цариграду.⁴⁴

Постоје и друга изворна сведочанства о томе да се Ђакомо Канал у првој половини јула 1537. године на путу ка Цариграду задржао у Новом Пазару, једно посредно, а друго директно – два дукала упућена из Венеције у Котор, ректору и провидуру Микијелу. Првим дукалом, коме услед оштећења недостаје део пергаментa на којем су писали датум и место настанка, обавештава се ректор да је заједно с дукалом послато и упутство⁴⁵ за новог баила Канала и наређује му се да, уколико је баило већ напустио Котор, пошаље курира који би му однео писмо где год да се у датом тренутку налази, па чак, ако буде потребно, и до Цариграда.⁴⁶

⁴¹ Чауш је преносилац наредбе султана, а исту је улогу могао вршити и за везире и остале више заповеднике у Османском царству: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966, 166–167.

⁴² „[...] Praeterea vi significamo, nui haver per letere del Bailo n[ost]ro Canal, che andava a Constantinopoli successor a S[er] Nicolò Iustinian, che essendo in viaggio a Novobazar a v, dell'istante li sopragionse uno zaus dalla Porta, con com[m]andamento del S[ign]or Turco, chel si dovesse conferir alla Porta alla Ex[cellen]tia sua. E attrovandosi anchor il ditto n[ost]ro Bailo in prefato loco de Novobazar alli viii. li sopragionse uno altro zaus con un altro commandamento del Signor indirizzato all'ambassador n[ost]ro Mocenigo, per il qual era commesso, chel dovesse andar alla Porta, et insieme il Bailo n[ost]ro [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 58, 38r (26. јул 1537).

⁴³ „[...] L'ambassador per esser venuto avanti in questa citta, è stato libero da questo cargo [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 58, 38r (26. јул 1537).

⁴⁴ ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 58, 38r (26. јул 1537).

⁴⁵ Види напомену бр. 9.

⁴⁶ „[...] Vi mandamo cum queste la commission del diletto nobel nostro Iacomo da Canal va Baylo a Constantinopoli, al qual essendo anchor de li darete essa commissione, qual è nell'alligato plico, quando veramente el fosse partito li espedirete subito uno de quelli fanti driedo che gli la porti fino dove el sera, se ben l'andasse fino a Constantinopoli [...]”: ASVe,

Другим претходно поменутиим дукалом упућеним из Венеције у Котор 6. јула 1537. године,⁴⁷ Микијел бива обавештен да је Сињорија примила Каналова писма од 18. јуна, којима баило даје на знање да има намеру да речено упутство које очекује из Венеције сачека у Новом Пазару. Не откривајући которском ректору одакле потиче претпоставка да је претходна пошиљка за Канала већ стигла у Цариград уместо у Нови Пазар, венецијанска власт је начинила још три преписа истих докумената и они су, заједно с дукалом, на основу кога пишемо ове редове, послати Микијелу. Поновљена је наредба да се баилу достави пошиљка у Нови Пазар или друго место у којем се буде налазио у том тренутку, а ректор је био дужан да о извршеној мисији обавести венецијанску власт.⁴⁸

Директну потврду о дешавањима код Новог Пазара налазимо у писму баилу Каналу написаном 28. јула 1537. године (сачувано у сенатском регистру од 23. августа), у којем се наводи да су тих дана, тј. крајем јула, у Венецију стигла његова писма из Новог Пазара, послата 5. и 8. јула, о двојици чауша који су донели налоге с Порте. Сињорија је том приликом изразила уверење да је Канал већ добио своје упутство, позивајући се на то да је оно било начињено у три примерка и да је которски ректор и провидур јавио да га је одмах по приспећу послао по једној „поузданој и достојној особи” (*per homo fidato et sufficiente*).⁴⁹

Проблеми на путу

Епизода о путовању баила Ђакома Канала за Цариград може послужити као илустрација појаве да се транспорт поверљивих пошиљки, као и путовања службеника и обавештајаца Венецијанске републике, нису увек одвијали без проблема. Из писма упућеног венецијанском посланику на двору француског краља Франсоа I 29. јуна 1537. године сазнајемо да је „ових дана” (*questi giorni*) пловидба једног бригантина из Венеције према

Miscellanea ducali ed atti diplomatici, busta 22, nr. 795 (без датума слања); Јелица Вујовић, „Неколико докумената о улози Котора у венецијанском безбедносно-обавештајном систему (1537–1538)”, *Зборник Матице српске за историју* 107 (2023) 126–127.

⁴⁷ У овом документу помиње се извесна пошиљка од 29. јуна, коју је, између осталог, могао чинити и поменути оштећени дукал, што би посредно могло упућивати на датум његовог настанка и слања из Венеције.

⁴⁸ ASVe, Miscellanea ducali ed atti diplomatici, busta 22, nr. 793 (6. јул 1537).

⁴⁹ „[...] et della commission vostra siamo certi che l'harete riceputa, havendola manda triplicate et il Rettor nostro da Catharo ne ha scritto che'l ve l'ha manda driedo per homo fidato et sufficiente [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 58, 43r (23. август 1537).

Котору морала бити прекинута због неповољног ветра. Будући да је било неопходно да писма која су превожена овим пловилом стигну што пре на цариградску адресу, један човек се искрцао с брода и наставио копненим путем, како би писма однео до Котора. Док је пролазио поред Дубровника, а након што је дубровачки архиепископ, чије се име у документу не наводи,⁵⁰ сазнао да гласник код себе има венецијанска писма, послао је двојицу својих људи да га пресретну и отму му пошиљку. Венецијанска власт у даљем тексту писма извештава посланика, а преко њега посредно и француског краља, да је архиепископ, према њеним сазнањима, дошао у посед писама, прочитао их и проследио „у Цариград у руке Ла Форea” (*in mano del Foresta*).⁵¹ Жељу Венецијанске републике да вест о немилу догађају код Дубровника дође до француског краља требало би посматрати у контексту текућег рата, у којем су Османско царство и Француска били савезници, а Венеција од почетка наредне, 1538. године,

⁵⁰ На положају дубровачког архиепископа у периоду од 1521. до 1543. године налазио се Филип Тривулзио из Милана, који је на неки начин деловао као француски обавештајац. Посредовао је у „дописивању” између Француза и Османлија, нарочито у време њихових преговора за склапање савеза против цара Карла V: Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika*, друга knjiga, Zagreb 1980, 39–40. О Тривулзију види и: Massimo Carlo Giannini, „Politica imperiale ed ecclesiastici filo-francesi nella stato di Milano tra fedeltà e interessi (1535–1548)”, in: *François Ier et l’espace politique italien*, ed. Juan-Carlos D’Amico & Jean-Louis Fournel, Rome 2018, 105–127.

⁵¹ Жан ла Форe био је посланик француског краља на Порти од 1535. године. Наводно је обавестио Венецијанску републику, као и француског краља, да султан намерава да крене ка Валони, а током тих похода био је у Сулејмановој пратњи: É. Garnier, *L’Alliance impie*, 127–128. Винко Форетић пак наводи да је француски посланик код Османлија у то време био у Валони. Будући да је Венеција, према документу који смо у главном тексту навели, сматрала да се Ла Форe у то време налазио у Цариграду и да му је дубровачки архиепископ тамо послао писма, две су могућности у вези с писмом које је француски посланик почетком фебруара 1537. године наводно послао у Венецију, тј. с обавештењем да султан креће у поход. Могуће је да тај документ из неког разлога није ни стигао до града на лагунама, а ако јесте, остаје вероватно да је венецијанска власт у свом писаном обраћању посланику на француском двору намерно то прећутала, како та информација не би дошла до оних до којих Венеција није желела да дође. Форетић у овом делу текста не наводи напомене, тј. научни апарат, те иако знамо да је био дугогодишњи архивиста и директор Државног архива у Дубровнику и сходно томе своје дело врло вероватно написао на основу архивске грађе, његове закључке у овом тренутку не можемо подвргнути провери: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 39–40. Пошто се на више места у изворима може наћи да је османска флота почетком јула 1537. стигла у Валону, сасвим је могуће да је он био ту заједно с њом. Примера ради, у дукалу упућеном 29. јула 1537. године которском ректору и провидуру венецијанска власт му ставља до знања да је очекивала да од њега добије неку информацију о османској флоти, будући да је у Венецију стигла вест да је флота 10. јула стигла у Валону: ASVe, *Miscellanea ducali ed atti diplomatici*, busta 22, nr. 798 (29. јул 1537); J. Вујовић, „Неколико докумената о улози Котора”, 128.

на противничкој страни, заједно са Светом столицом, Светим римским царством и Шпанијом.⁵²

Писмо посланику Венецијанске републике на двору француског краља није једино сведочанство о пресретању и заплени пошиљке код Дубровника. Стога је потребно поново се осврнути на оштећени дукал без места и датума настанка, адресиран на которског ректора и провидура Мелкиора Микијела. Белешка на полеђини овог документа доноси податак да је дукал приспео у Котор 1. јула 1537. године, тј. да га је донео један секретар дубровачких власти, и то отворен, с преломљеним печатом, будући да је пре тога дубровачки архиепископ наредио да се пресретне пошиљка у којој се налазио споменути документ и још нека венецијанска писма.⁵³ На овом месту желели бисмо да изнесемо неколико напомена и понудимо тумачење у вези са ситуацијом код Дубровника. Речима „ових дана” (*questi giorni*), којима почиње допис упућен венецијанском посланику на француском двору, требало би можда дати мало шире значење. Ако претпоставимо да је прва пошиљка, чији је дестинатар био которски ректор и провидур, послата око 20. јуна, можда и неколико дана раније, пресретнута код Дубровника око 25. јуна, није немогуће да је вест о томе стигла у Венецију 28. или 29. јуна. О томе су одмах обавештени посланик на француском двору, те которски ректор, коме је можда, ради уштеде времена, истом приликом упућена и пошиљка за баила Канала, уз вест да је у међувремену у Венецију пристигло његово писмо послато 18. јуна из Новог Пазара. Такође, сасвим је могуће да је дубровачка власт, сазнавши за инцидент, приморала архиепископа Филипа Тривулзија да јој део заплењене пошиљке коју није проследио преда, како би документи били враћени венецијанским службеницима. Сматрамо да је на тај начин дукал пристигао у Котор, где је примљен и заведен 1. јула 1537. године. Остаје непознато и то на коју страну се упутио човек с брода од кога су писма отета. Можда су архиепископ или власт Републике Св. Влаха наложили да се он врати у Венецију, а можда је и дотични својевољно одлучио да тако поступи.

⁵² О овом рату погледати: Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII века*, Београд 1970; Robert Finlay, „Al servizio del Sultano”, 78–118; É. Garnier, *L’Alliance impie*; Michele Argentini, *La Guerra turco veneziana 1537–1540. La stretta di due imperi sulla Serenissima* (мастер рад, Ca’ Foscari University of Venice, 2020/2021).

⁵³ „[...] Recepta die primo Julii 1537 da uno secretario de la Signoria de Ragusi cussi aperta cum il bollo tagliato per esser la intercepta insiema cum altre litere dela Illustrissima Signoria dal arzivescovo de Ragusi in compagnia de uno [...]”: ASVe, Miscellanea ducali ed atti diplomatici, busta 22, nr. 795 (примљен и заведен у Котору 1. јула 1537). Цитираним делом завршава се неоштећени део документа.

Догађај код Дубровника није једини пример који је оставио трага у изворима о неким проблемима који су венецијанске поверенике могли задесити на путу. Из Сињоријиног писма баилу у Цариграду од 16. марта 1543. године сазнајемо да је венецијанска власт писмима из Котора обавештена да је тамо стигао један гласник кога је послао баило, али да с њим нису стигла и баилова писма, јер су их отела тројица муслимана у околини Једрена. У наставку, венецијанска власт изразила је наду да је баило послао копије пресретнутих писама и да ће Порта „казнити преступнике, како би, у складу с добрим миром између двеју држава, писма могла безбедно да путују и стижу на одредишта.”⁵⁴

Тачно годину дана доцније десила се још једна непријатна ситуација. Сведочанство нам је опет писмо венецијанске власти тада још актуелном баилу и његовом наследнику, из кога сазнајемо да је которски ректор јавио да је по једном поверенику проследио венецијанска писма од последњег дана јануара 1544. године, али да је он задржан и да су писма која су му отета прослеђена санџак-бегу Скадра.⁵⁵ Из реченице која је уследила могло би се закључити да је санџак-бег деловао по султановом наређењу.⁵⁶ Писма није успео да поврати ни которски грађанин кога је ректор упутио тим поводом.⁵⁷ Баилу је назначено да ће о догађају моћи подробно да се информише управо из сведочења гласника и грађанина која су му била послата заједно с пропратним писмом, чији садржај на овом месту преносимо.⁵⁸ За њих можемо претпоставити да су у Венецију послата као

⁵⁴ „[...] habbiamo inteso per l[ette]re da Catharo esser gionto de li uno delli messi espedito da voi, il qual ha referito che venendo in qua co[n] v[ost]re l[ette]re, quelle li sono sta tolte da tre mussulmani quattro miglia lontan da Andrinopoli, cosa veramente che ne ha dato displice[n]tia, ne potemo pensar chel possi esser processo, salvo da qualche tristo, senza alcuna intelligentia della eccelsa Porta, credemo pero, che ne harrete manda le replicate, et che havendo inteso tal cosa quella eccelsa Porta havera provisto, cosi in saper chi sono stati tal giotti per darli illo debito castigo, come in proveder, che le l[ette]re possino andar et venir securamente, si come convien alla bona pace n[ost]ra [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 63, 2r (16. март 1543).

⁵⁵ „[...] Siamo sta avisati con n[ost]ra displicentia dal Rector n[ost]ro de Catharo, che havendo lui espedito per uno delli messi deputati le l[ette]re n[ost]re a voi de ultimo Zener, il ditto fante, che le portava esser sta retenuto, toltoli le l[ette]re, et q[ue]lle portate al Sanzacco de Scutari [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 63, 117v–118r (15. март 1544).

⁵⁶ „[...] Il quale per instantia che habbia fatto il ditto fante mostra[n]do il com[m]andamento di quel Ser[enissi]mo Sig[n]or [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 63, 117v (15. март 1544).

⁵⁷ „[...] Et poi uno delli cittadini da Catharo mandato a posta dal dicto Rettor, per rehaver le l[ette]re, non le ha potuto haver, anzi come ha referito esso Sanzacco le ha aperte [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 63, 117v (15. март 1544).

⁵⁸ „[...] come il tutto vederete particolarmente dali riporti del fante et del cittadino, i quali vi mandamo in le presente per vostra intelligentia [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti,

прилог уз писмо которског ректора Сињорији коме, уколико је уопште сачувано до данас, нисмо ушли у траг. Баилу је јављено да Република нема сазнање о томе да ли је скадарски санџак-бег проследио писма на Порту, што му остављају да закључи из сведочења поменутог гласника и грађанина.⁵⁹ Из предострожности да се поново не догоди слична ситуација, венецијанска власт послала је баилу три преписа писама од 31. јануара и 27. фебруара, овога пута преко Дубровника, уместо преко Котора.⁶⁰

Делатност которског ректора на обавештајном плану

Једно од главних и континуираних задужења свих которских ректора и провидура који су били на тој функцији у периоду на који се тема односи било је проналажење и слање курира, повереника и обавештајаца у Цариград, а након тога и прослеђивање информација које су они или неки други шпијуни и авантуристи доносили у Котор, као и оних које су до ректора стизале преко неких других извора. Ректори су наредбе о потреби слања обавештајаца добијали од главара Већа десеторице, чије су тежње биле нарочито појачане услед ратних околности, када је венецијанска власт морала да буде упућена у све појединости о којима се говорило на порти.⁶¹

Главари Десеторице су 10. новембра 1537. године наредили которском ректору Мелкиору Микијелу да на Порту упути двојицу обавештајаца.⁶² Документ наредбе примљен је и заведен у Котору 15. децембра, а которски ректор промптно је реаговао пославши 22. и 30. децембра по једног повереника, а почетком јануара, када је надређенима то јавио, истакао да има намеру да упути још једног. Управо онако како је писало

Registri, 63, 117v (15. март 1544).

⁵⁹ „[...] et vi dicemo che non sapemo se il preditto Magnifico Sanzacco havera mandato le lettere alla eccelsa Porta, il quale si è lassato intender come dicono li raporti [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 63, 117v (15. март 1544).

⁶⁰ „[...] Vi mandamo con q[ue]ste le triplicate delle p[re]ditte de ultimo zener, havendovi manda le replicate co[n] le ultime de xxvii del mese passato, delle qual vi mandamo etiam le replicate et queste vi mandamo per la via de Ragusi, p[er]che potria esser che delle ultime mandate per la via de Catharo fusse seguito il medesimo delle precedente de ultimo Zener [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 63, 118r (15. март 1544).

⁶¹ Висока порта (*Sublime Porta*) или само Порта европски је назив за министарски савет у Османском царству (Диван). У тексту се користи у уопштенијем значењу да представи османски двор и кругове око султана.

⁶² Овај документ чува се у два примерка у Државном архиву Венеције: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere secrete, filza 3 (10. новембар 1537); ASVe, Miscellanea ducali ed atti diplomatici, busta 22, nr. 909 (10. новембар 1537).

у инструкцији главара Већа, которски ректор упутио је своје упосленике да настоје да се информишу о султановој војсци и флоти, као и да обрате пажњу на потенцијална обавештења која могу добити од посланика других хришћанских држава на Порти. Уколико би се у Цариграду сусрели и с баилом, што је венецијанска власт сматрала пожељним, па и неопходним, обавештајци би од њега требало да добију веровно писмо као гаранцију да се сусрет догодио.⁶³

Када говоримо о двојици обавештајаца послатих у другој половини децембра 1537. године, могуће је да су управо њихови сумарни извештаји (*relazioni*)⁶⁴ били на располагању Сињорији почетком априла 1538. године. Један од њих је након обављеног задатка кренуо из Цариграда 21, други 26. фебруара, а њихова саопштења у Венецију је проследио которски ректор и провидур.⁶⁵ Премда она вероватно нису сачувана, будући да нису похрањена заједно с осталим Микијеловим извештајима Десеторици, спомињање ових писама 6. априла, односно 19. маја 1538. године, те вести од 27. априла и 2. маја које је венецијанска власт добила из Котора,⁶⁶ указују на то да је Микијел слао извештаје и прослеђивао саопштења повереника и у периоду између почетка јануара и почетка маја 1538. године, тј. да их је првобитно било више од оних који се данас чувају у истој архивској јединици. Када говоримо о слању и трећег гласника у Цариград, обећано првим Микијеловим сачуваним извештајем с почетка јануара 1538. године, оно је уследило пре 25. маја 1538. године, будући да га которски ректор и провидур помиње у извештају који је послао Десеторици управо тога датума.⁶⁷

⁶³ ASVe, Capi, Dispacci (lettere) dei rettori, busta 275, nr. 96 (6. јануар 1538). Ова писана наредба у форми дукала заведена је у Котору 15. децембра, а Микијел је 17. децембра обавестио главаре Већа о њеном пријему. Овај одговор вероватно није сачуван, а о његовом постојању сазнајемо из наредног ректоровог извештаја од 6. јануара, у којем се сâм позива на 17. децембар.

⁶⁴ У администрацији Венецијанске републике ови извештаји представљали су збирно писано саопштење резултата одређене краће или дуже службе или мисије, подношено дужду и његовим саветницима, а читано наглас на заседањима Сената: F. C. Lane, *Povijest Mletačke republike*, 293. Ипак, као што можемо приметити из овог примера, термин *relazione* коришћен је да означи и многе друге извештаје, у овом случају повереника који је обављао мисију на територији Османског царства.

⁶⁵ „[...] la relation di una persona fidedigna che parte da Constant[inopo]li a 21 feurer, et de uno altro che parte a 26. habuta dal Rettor di Catharo [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 59, 20r (6. април 1538).

⁶⁶ „[...] et di l[ette]re da Catharo de 27 april et 2 del instante indrizate alli Capi del Cons[igli] o n[ost]ro di X [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 59, 46r (17. мај 1538).

⁶⁷ „[...] Non restaro possendo mandarne anchora uno, et fin qualche giorno espedirlo cum li i stessi documenti, dandone avviso a vostra Signorie eccellentissime [...]”: ASVe, Capi, Dispacci

За разлику од претходно наведених примера, у којима о доушницима которског ректора сазнајемо само посредно, у изворима се понекад могу наћи чак и њихова имена, а каткад и место из кога долазе. На претходно поменуто несачувано писмо од 2. маја 1538. године позива се и ректор Микијел у извештају од 8. маја, у коме каже да је шест дана раније известио главаре Већа да је на Порту, у извидницу османских послова, упутио извесног Ђурича Богдановића (*Giuriz Bogdanovich*). Такође пише да је тог дана, 8. маја, на пут ка Цариграду, посредством Которанина Николе Драга, испратио ђакон Радишка из Његуша (*Radischo diacona da Gnegussi*). То је био други Радишков одлазак на Порту, будући да је Република била задовољна тиме како је обавио претходни извиђачки задатак.⁶⁹ У последњем сачуваном извештају који је 25. маја упутио главарима Већа десеторице, ректор Микијел истиче да је од извесног Ивана из Његуша (*Ivan de Gnegussi*) сазнао информације о османској флоти и војсци. Ивана је о томе обавестио један чауш који је за 25 дана стигао из Цариграда у Црну Гору.⁷⁰

Дужност ректора и провидура Котора била је да у Венецију прослеђује обавештења и од особа које није директно ангажовао и слао у Цариград. Поменуто писмо венецијанском посланику на двору цара Карла V од 26. јула 1537. године показује нам да се, путем писама из Котора од 10. јула, у граду на лагунама сазнало да се султан 3. јула сместио на врху планине или брда (*monte*) зване *Tomonizza*, која је удаљена један дан од Валоне, а да је његова војска смештена у крајевима до Валоне.⁷¹ Да је султанова војска у првој половини јула 1537. године боравила у околини овога града, сазнајемо 29. јула, када је у Венецију приспело писмо которског ректора и провидура послато 11 дана раније, а Сињорија му моментално отписала, на извештај га начин прекоревши што се у

dei rettori, busta 275, nr. 96 (6. јануар 1538); „[...] Dinotandoli qualiter alli 19 dillo instante fu per me espedito a Constantinopoli lo terzo messo ben instrutto dil tutto iuxta l'ordine suo [...]”:

ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 100 (25. мај 1538).

⁶⁸ Реч *diacona* могла би можда да значи и дијак, али ипак сматрамо да је у питању ђакон.

⁶⁹ „[...] Alli ii dil presente li significai haver espedito a Constantinopoli Giuriz Bogdanovich per intender et esplorar le cose turchesche et hoggi ho espedito Radischo diacona da Gnegussi cum il mezzo dil ditto D[omino] Nicolo Drago ... et questo è quel messo che vostre Excellentie mi scrive che potendolo havere lo mandasse havendoli parso il rapporto suo molto verisimile [...]”:

ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 99 (8. мај 1538).

⁷⁰ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 100 (25. мај 1538).

⁷¹ *Tomonizza* би могла бити планина Томор(и) у данашњој Албанији. Најближи град јој је Брат. Планина овог имена спомиње се у једном спису о Албанији из 1570. године, који је објављен као прилог тексту с почетка 17. века: Simeon Ljubić, „Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614”, *Starine JAZU* 12 (1880) 198.

споменутом писму од 18. јула није нашло неко обавештење, односно новост о османској флоти, о којој је Република поседовала информацију да је 10. јула стигла у Валону.⁷²

О једној, с обавештајног становишта интересантној особи, ректор Микијел писао је главарима Десеторице 7. јануара 1538. године извештај, сачињен од низа узбудљивих појединости. Полазак драгомана Зеносина из Котора за Венецију подстакао је ректора да са својим надређенима подели биографске податке, али и нека сопствена запажања о овом, како у документу пише, „угледном венецијанском грађанину” (*uno nominato Zenosino dragoman dilla nation veneta*), који је носио писма баила Ђакома Канала венецијанском господству.⁷³ Јунак Микијеловог извештаја рођен је у Пери и био је хришћанин.⁷⁴ Извори венецијанске провенијенције доносе много података о Зеносину, али ћемо се ми овога пута задржати само на онима које саопштава которски ректор и провидур. Изразивши бојазан да драгоман није на страни Венецијанске републике у рату против Османског царства, Микијел је предочио главарима Већа да имају то у виду будући да је драгоман имао намеру да се током рата задржи у Венецији.⁷⁵ Микијел је настојао да укаже на нелогичност Зеносинове жеље да остане у граду на лагунама, будући да је у Цариграду вероватно имао породицу и рођаке и где је, уз то, уживао поверење Османлија. Другим речима, которски ректор је претпостављао да је Зеносин упућен у Венецију као обавештајац који

⁷² Види напомену бр. 50.

⁷³ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 97 (7. јануар 1538).

⁷⁴ При баиловој резиденцији у Пери постојала је школа за обуку будућих драгомана (преводаца), коју су углавном похађали хришћански младићи, пореклом из Венеције, Пизе или Ђенове, као и фанариоти, потомци еминентних византијских породица. Више о драгоменима види у: Natalie E. Rothman, „Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossing in the Early Modern Mediterranean”, *Comparative Studies in Society and History* 51 (2004) 771–800; eadem, *Brokering Empire. Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Ithaca and London 2012; eadem, *The Dragoman Renaissance. Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*, Ithaca and London 2021; Cristian Luca, „Some Families of Dragomans from the Italian-Levantine Community of Beyoğlu (Pera in Constantinople). Employees of the Venetian Embassy at the Porte During the 16th and 17th centuries”, in: *Italy and Europe's Eastern Border (1204–1669)*, ed. Julian Mihai Damian, Ioan-Aurel Pop, Mihailo St. Popović & Alexandru Simon, Bern 2017, 201–214.

⁷⁵ „[...] Questo mi lo fa credere perche la sera che'l si parti de qui cenando e ragionando in alcune cose si scopriva et si manifestava inclinato alle cose dil Turcho et perche nel partir suo disse che dovendo esser pace el tornerebbe a casa e durante la guerra el rimanirebbe de li [...]”: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 97 (7. јануар 1538). Након што је дошао у Венецију, на једној седници Већа десеторице донета је одлука да се Зеносину, ради личне сигурности, дозволи ношење оружја док борави у граду: ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Comuni, Registri, 12, 224r (25. фебруар 1539).

треба да прикупља вести за рачун Османског царства. Ипак, свестан улоге коју има у обавештајној структури Већа десеторице, као и потребе да Зеносинову информисаност искористи и Република Св. Марка, Микијел у последњим редовима извештаја пише о могућности да драгоман, вративши се у родни Цариград након завршетка рата, тамо остане као повереник који делује у интересу Сињорије.⁷⁶

Заплена венецијанских писама код Дубровника није једини пример у изворима из кога се види значај и утицај Републике Св. Влаха у транспорту, преусмеравању и поседовању обавештајних података. Већ проверено богати подацима, извештаји которског ректора Микијела и о овој теми доносе неке интересантне појединости. Након дела у којем саопштава своје виђење драгомана Зеносина, Микијел извештава Десеторицу да је Дубровник за султана врело информација обавештајног карактера, да Дубровчани стално бораве на Порти, те да се свакога дана из Цариграда шаљу бригантине за Дубровник.⁷⁷ Ипак, догодила се и ситуација у којој се Венецијанска република, посредним путем, преко Дубровника, информисала о Османском царству. Наиме, из Дубровника је у Котор било упућено писмо за Николу Драга.⁷⁸ Николина жеља била је да његов нећак Иван (*Zuan*) Болица⁷⁹ упути ректора Микијела у све значајне обавештајне информације које су из Цариграда двојица гласника донели у Дубровник, тј. да му сасвим извесно преда писмо које су Дубровчани њему наменили. Писмо је настало, претпостављамо, на основу усмених саопштења двојице гласника. Поред навођења врло конкретних бројева ратних пловила Османског царства, оно што дубровачко писмо чини посебно интересантним јесу подаци који

⁷⁶ „[...] Cosa che mi fecer dubitar di quello che intendera vostra Signoria perche non mi par conveniente ne raggionevole che essendo rallevalo in Pera et havendo tutto il suo de li e trovandosi in quel bon credito che'l è apresso Turchi, el vogli abbandonar il suo nido per rimanir a Venetia. Ma sera ben credibile che'l vengi dalla Porta ben instrutto e che sel sortira la pace el rittorni a casa e stante la guerra el rimangi de li explorator dille cose di quel illustrissimo dominio come persona praticata e sufficiente [...]”: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 97 (7. јануар 1538).

⁷⁷ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 97 (7. јануар 1538).

⁷⁸ Уз Трифуна и Николу, у изворима венецијанске провенијенције спомиње се и Лука Драго, који је у време о којем пишемо био сопракмит, односно заповедник которске галије.

⁷⁹ Болице су, као и Драгови, били једна од најутицајнијих которских племићких породица. Из овог примера видимо да су свакако биле и у сродству. На самом крају седме деценије 16. века Болице су преузеле ангажман припадника породице Драго у организацији и реализацији поштанског промета Венецијанске републике. Више о Болицама види у: Lovorka Ćoralić, „Kotorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetoga Marka”, *Povijesni prilozi* 31 (2006) 149–159; ista, „Bokeljski patriciji u mletačkoj vojnoj službi – cavalieri di San Marco”, *Acta Histriae* 16 (2008) 137–154; A. Molnár, „Kavaljer Franjo Bolica”, 109–132.

показују да до которског ректора и провидура нису стизала обавештења која су се тицала само односа Османлија према Венецији, већ и она о веома удаљеним крајевима света тога доба. Микијелов извештај од 8. маја 1538. године, настао на основу писма из Дубровника, а оно на основу усмених исказа двојице гласника, доноси податке о сукобу између султана Сулејмана и персијског владара из династије Сафавида Тахмаспа I и о припремама Османлија за сукоб с Португалцима у луци Диу, у Гуцарату, у Индији.⁸⁰ И у последњем извештају који је упутио главарима Десеторице 25. маја 1538. године Микијел наводи да ишчекује нова обавештења из Дубровника о којима, чим их добије, намерава да извести своје надређене.⁸¹

Године 1539. настало је обиље писаних сведочанстава о поштанској и обавештајној делатности которског ректора и провидура. Овога пута, у одсуству извештаја из ректорове канцеларије, ослонили смо се на писане наредбе које је добијао од главара Већа десеторице, као и на успутне, али веома честе помене његове делатности забележене у регистрима Сената и обраћањима неким другим службеницима Венецијанске републике.⁸² Котор се у документима намењеним разним службеницима Републике (баиљу у Цариграду, венецијанским посланицима на европским дворовима, генералном провидуру мора итд.) у највећем броју случајева спомиње на самом почетку. Ту се готово по правилу истиче да ће уз те документе бити послато и одређено писмо которског ректора, тачније препис, које доноси неку значајну новост, а затим би уследило наређење венецијанском службенику коме је писмо било намењено. Веће десеторице написало

⁸⁰ Повереници су сагласни око припрема 30 султанових једрењака за Индију: „[...] che il Chayrbeg havea havuto licentia di andar over mandar in India trenta velle, le qual si attrovavano nel Mar rosso... et è confirmato dal ditto messo la cosa dille 30 velle per India [...]”: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 99 (8. мај 1538); Salih Özbaran, „The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf, 1534–1581”, *Journal of Asian History* 6/1 (1972) 58–60. У историографији је познато да је Хајир-бег (Haуr-beg) био намесник Египта од 1517. до 1522. године. Остаје недоумица да ли се и у случају сукоба у Индији помен односи на њега или на другог османског службеника истог имена: Nasuhu’s-Silahi (Matrakçı), *Beyân-ı menâzil-i sefer-i ‘irâkeyn-i Sulţân Süleymân Hân*, ed. H. G. Yurdaydın, Ankara 1976, према регистру на стр. 188.

⁸¹ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori, busta 275, nr. 100 (25. мај 1538).

⁸² Кутије, тј. архивске јединице означене бројевима 35, 36, 37 и 38 подфонда *Lettere (sottoscritte)* у оквиру фонда *Capi del Consiglio dei Dieci* Државног архива Венеције (Archivio di Stato di Venezia), које обухватају период од 1535. до 1538. године, а у којима се чувају наредбе главара Већа десеторице венецијанским ректорима на копненим и на прекоморским поседима (између осталих и оне упућене ректору и провидуру Котора), тренутно нису на располагању истраживачима због лошег стања у коме се налазе документи у њима. За наведени период доступан је подфонд *Lettere secrete*, у којем смо пронашли наредбе упућене которском ректору и провидуру.

је 15. фебруара 1539. године наредбу за которског ректора и провидура, према којој је требало да писма која је Лоренцо Грити упутио Пјеру Зену⁸³, заједно са својим писмом за главаре Већа десеторице, одмах пошаље бригантином за Венецију. Радило се о веома поверљивој теми, пошто је у наредби упућеној ректору наглашено да се о овоме никоме не говори, те да приликом слања користи шифру коју му је Веће упутило заједно с наредбом. Ректор је имао задатак да пошаље писмо макар до Хвара неком од галија која му је била на располагању у близини.⁸⁴ У тајним регистрима Већа десеторице, на почетку белешке од 27. фебруара 1539. године поновљен је садржај споменуте наредбе упућене ректору и провидуру Котора, а затим истакнуто да би га требало упозорити да се побрине да, када претходно наведена писма буде даље прослеђивао, она не дођу у руке царевих људи (*de Cesarei*), јер су они, према сазнањима Сињорије, „наоружавали неке бродове у Новом и на тај начин ометали путнике у тим водама”.⁸⁵ У наставку записа поновљено је да се заједно с писмима шаље шифра коју је которски ректор требало да искористи. Пошиљка је упућена „једним поштанским пловилом до Далмације” (*una barcha a Posta fino in Dalmatia*), а заједно с њом и дозвола у име Већа десеторице, вероватно за оне којима је пошиљка била поверена за доставу. Наиме, требало је да посади прве галије на коју наиђу нареду да одложи све друге послове, како би писма доставила которском ректору.⁸⁶ И из овог документа сазнајемо да је његова дужност била да [Гритијева] писма, чим дође у њихов посед, проследи даље ка Венецији; с тим што у наредби ректору пише како треба да упути галију с писмима макар до Хвара, док се у регистру Већа десеторице спомиње слање до Задра, уз напомену да нареди тамошњем ректору да писма, што је могуће брже и експедитивније, проследи у Венецију.⁸⁷

⁸³ О њему ће бити изнето неколико података у даљем тексту.

⁸⁴ „[...] non ne aprendo bocha [...] persona vinente? de tal ordine a executione qual tenirete apresso voi solo secret/serratissima?, ma come nella prudentia vostra ne confidamo farete et scrivendone vostre in tale proposito usarete la Zifra che qui inserta vi ma[n]damo et ne invierete le l[ette]re al meno fino a Liesena p[er] una de le galee n[ost]re che si ritrovasse in q[ue]lle aque [...]”: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere segrete, filza 3 (15. фебруар 1539).

⁸⁵ „[...] et advertir che ditte lettere non capitino in mano de Cesarei che pur se intende che han[n]o armato certi legni in Castel Novo et dan[n]o molestia alli vianda[n]ti in q[ue]lle aque [...]”: ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Secreti, Registri, 4, 111r (27. фебруар 1539).

⁸⁶ „[...] cu[m] una patente facta in nome de q[ue]sto Cons[igli]o che efficaceme[n]te comma[n] di alla p[ri]ma galea che inco[n]trerano che postposta ogni altra cosa da ca[n]to portar debbi esse lettere n[ost]re al p[re]dutto Rector da Catharo [...]”: ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Secreti, Registri, 4, 111r (27. фебруар 1539).

⁸⁷ ASVe, Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Secreti, Registri, 4, 111r (27. фебруар 1539).

Овај интензивни ангажман которског ректора и провидура, приметан из учесталих наредби које је добијао од Већа десеторице у првој половини 1539. године, у вези је с једном широм међународном ситуацијом. У Венецији су, почетком те године, трајале несугласице између Сената и Већа десеторице поводом питања наставка рата против Османског царства. Сенат је желео да Република остане у савезу с царем и папом, док се Веће десеторице, у одсуству поверења према цару Карлу V, залагало за успостављање базе за једностране преговоре са султаном Сулејманом. Веће десеторице, у то време далеко моћнији орган власти од Сената, у Цариград тајно шаље Лоренца Гритија, желећи да искористи некадашњу репутацију ове породице у круговима блиским султану.⁸⁸ Званична верзија била је да одлази да реши питање наследства недавно преминулог брата Ђорђа. Око 20. фебруара Грити се сусрео са султаном Сулејманом и великим везиром Ајас-пашом. Издејствовао је тромесечно примирје, које је истицало 20. јуна, и почетком априла већ се вратио у Венецију. За постизање коначног примирја са Османлијама морао је бити изабран посланик искусан у преговорима с Портом, те је одлука пала на Пјера Зена,⁸⁹ прекаљеног венецијанског дипломату, који се упркос старости, добровољно прихватио задатка. Ипак, Зен умире на путу ка Цариграду, тако да на одредиште стиже само Лоренцо Грити.⁹⁰

Средином маја 1539. године у Венецији су и даље ишчекивана Гритијева писма из Цариграда. Будући да су сматрали да ће она бити адресирана најпре на которског ректора и провидура, главари Десеторице наложили су му 16. маја да опреми и држи у приправности бригантин с ваљаном и храбром посадом, који ће одмах по приспећу Гритијевих писама у град Св. Трифуна, без икаквог задржавања и одлагања, запловити ка Венецији. Исто је требало учинити и с писмима Пјера Зена. Желећи да ректору буде јасно стављено до знања колико је дотична акција значајна, наглашено је да се од њега очекује брзо деловање, а у последњим редовима документа забележено је да сваки пут треба идентично да поступи с Гритијевим и Зеновим писмима.⁹¹ Наредбе которском ректору и провидуру поводом исте теме наставиле су се, те му је 31. маја 1539. године јављено да

⁸⁸ Лоренцо Грити био је најмлађи син Андреа Гритија и брат спомињаног Алвизеа Гритија. Види напомену бр. 11.

⁸⁹ О посланицима Венецијанске републике у Османском царству види напомену бр. 35.

⁹⁰ É. Garnier, *L'Alliance impie*, 168–170.

⁹¹ „[...] senza intertenerle uno mini[m]o punto, exequendo q[ue]sto ordine cu[m] quella celerita che ricerca la importantia sua, sico[m]e la diligentia et virtu v[ost]ra ne p[ro]mettemo farete et il medesimo farete ogni fruta?? vi capiterano l[ette]re dalli p[re]ditti [...]”: ASVe, Capi del Consiglio di Dieci, Lettere (sottoscritte), filza 39, nr. 107 (16. мај 1539).

је поштанским пловилем из Венеције, с два свежња писама, кренуо капетан бродова Већа десеторице. Пошиљка је била намењена Пјеру Зену, из чега се закључује да вест о његовој смрти још није била стигла у Венецију. У истој наредби куртоазно је похваљено ректорово прегалаштво у служби Републике, али му је и дато до знања да се овога пута очекује да превазиђе дотадашњу марљивост и ревност. Био је у обавези да, чим прочита наредбу, пронађе двојицу поузданих и умешних гласника, независно једног од другог.⁹² Претпостављамо да је то значило да један носи један, а други други свежањ.

Из писама упућених 20. марта 1539. године венецијанским посланицима на царском и папском двору сазнајемо да је которски ректор и провидур писао Сињорији 6. марта, те проследио сведочење извесног Антонија Модонеа, гласника који је 28. јануара кренуо из Једрена.⁹³ У писму генералном капетану мора од 22. марта спомињу се пак двојица гласника која су дошла из Једрена. Посланик Републике на папском двору обавештен је 26. маја 1539. године да је писмом которског ректора од 15. маја венецијанска власт обавештена о дешавањима у Цариграду, а истог дана забележено је у регистру Сената да ће сажетак истог писма которског ректора бити саопштен папском нунцију и царском посланику, који су вероватно у том тренутку били у Венецији, те да ће бити послат у Рим, Шпанију, Немачку, Француску и Енглеску, онако како је уобичајено.⁹⁴ Последњег дана маја 1539. године сазнајемо да је которски ректор и провидур послао у Венецију нека обавештења, такође од изнимне важности, а која сведоче о кретању османске флоте ка Новом у намери да га поново заузму.⁹⁵

⁹² Није први пут да се од которског ректора и провидура тражило да у Цариград пошаље двојицу гласника који неће знати један за другог, односно да су тамо послати ради истог задатка („[...] mandar et uno et più alla Porta del Turco, che uno non sapia del l'altro [...]”: ASVe, Miscellanea ducali ed atti diplomatici, busta 22, nr. 909 (10. новембар 1537). Тако је поступано вероватно због строге поверљивости и настојања да се одређена акција спроведе што дискретније. Постоји могућност да су слата двојица и да, уколико један не успе да изврши задатак или покаже да није достојан поверења, други успе да реализује мисију.

⁹³ ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 60, 32v (7. јун 1539).

⁹⁴ „[...] Che il sum[m]ario delle l[ette]re del Rector di Catharo di xv del p[rese]nte sia com[m]unicato con questo R[everen]do Noncio del Pont[ifi]ce et mag[nifi]co orator Ces[are]o et mandato à Roma, in Spagna, in Alemagna, in Franza, et Inghelterra secondo il consueto [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 60, 26v, 27v (26. мај 1539).

⁹⁵ „[...] Essendone stati mandati alcuni avisi dal Rettor n[ost]ro di Catharo di molta importantia dell'uscire dell'armata del Sig[nor] Turco per venire all'impresa di Castel Novo [...]”: ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 60, 29r (31. мај 1539).

Венеција се, преко гласника које је у Цариград упутио которски ректор и провидур, информисала и о бројности и кретању османске војске и флоте. О овоме сазнајемо из сенатског регистра, односно из писама венецијанским посланицима на папском и царском двору од 7. јуна 1539,⁹⁶ који се штавише позивају на писмо которског ректора од 19. маја 1539, које није сачувано заједно с осталим извештајима которских ректора из 16. века. Ово сведочанство по садржају веома подсећа на извештај ректора Микијела настао претходне године на основу дубровачког писма, што наводи на претпоставку да је и наредне године тадашњи которски ректор послао главарима Десеторице извештај богат обавештајним информацијама, али он нажалост није сачуван.

Крајем јануара 1540. године которски ректор и провидур обавештен је да је кнезу Сплита послат свежањ писама за Алвизеа Бадоера, посланика Републике на Порти.⁹⁷ Сплитском кнезу је такође дата наредба да, уколико не пронађе гласника који може да однесе писма, треба да их поштанском барком (*barca a posta*) упути которском ректору. Овом приликом которском ректору је поверено да, чим их добије, писма пошаље у Цариград по „вичном и оданом момку” (*per qualche messo pratico et fidele*). Очекивало се да гласник добије потврду од посланика да је писмо достављено.⁹⁸

Изворни подаци поштанске и обавештајне тематике у којима се спомињу Котор и његов ректор и провидур готово да не постоје у списима насталим до краја 1540. године. То није необично, будући да је Котор у том рату претрпео тешку опсаду од стране османске флоте, а 1540. године у фокусу је било постизање мировног споразума између Венецијанске републике и Османског царства. Сачувани извори из те године углавном говоре о снабдевањима, надокнади и санирању штете која је Котору нанета и о другим питањима, што све излази из оквира наше теме. Другим речима, ратне операције су престале, али још није отпочео мирнодопски период, у коме би требало наставити уравнотежене дипломатске односе међу државама. Извори који сведоче о обавештајној делатности которског ректора и провидура и генерално о улози града Котора у тим активностима појављују се поново већ од наредне године, али то може бити предмет новог истраживања.

⁹⁶ ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri, 60, 32v (7. јун 1539).

⁹⁷ Алвизе Бадоер водио је преговоре о склапању мира с Османлијама. Више о њему види на: [https://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-badoer_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-badoer_(Dizionario-Biografico)/) (прегледано 19. 4. 2024).

⁹⁸ ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere (sottoscritte), busta 39, nr. 684 (28. јануар 1540).

*

Тема организације и деловања поштанског саобраћаја Венецијанске републике присутна је у италијанској историографији. Лучано де Занке сматра да је 1535. године Сињорија престала да шаље поверљиве пошиљке преко Дубровника, те је то наставила да чини преко Котора, који је дуже од једног века био под венецијанском влашћу. Анализа учестале преписке између Већа десеторице, которског ректора и провидура Трифуна (Трифонеа) Граденига и которског патриција Трифуна Драга у првој половини јула 1533. године, навела нас је на претпоставку да је организација поштанског промета поверена Драгу већ у то време, а да је озваничена почетком 1535. године, слањем дукала ректору и провидуру Котора. Смернице у истраживању пружила нам је и студија Јоане Јордану, која Веће десеторице представља као руководеће тело обавештајне структуре Републике Св. Марка. Захваљујући изворима попут наредби главара Већа десеторице которском ректору и провидуру, њихових одговора и извештаја наредбодавцима, као и одлука забележених у регистрима Сената, у могућности смо да скренемо пажњу на положај и улогу Котора у оквиру наведене структуре, те његов развој и преображај у водећу успутну постају за венецијанске службенике, обавештајце и поверљиве дописе. Такође, которски ректор и провидур је, спроводећи у дело наредбе које је добијао од главара Већа десеторице, начинио од града Св. Трифуна врело обавештајних информација. До њега нису стизале само вести о османским плановима према Венецији, већ, примера ради, и о султановим сукобима на веома удаљеним територијама, у Персији и Индији. Новости које је которски ректор и провидур слао у град на лагунама прослеђиване су каткад и венецијанским посланицима на европским дворовима. За потребе транспорта поверљивих писаних материјала намењених баилу у Цариграду ангажовани су вешти и одани појединци словенског порекла из околине Котора.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Archivio di Stato di Venezia [=ASVe]:

Capi del Consiglio dei Dieci

- Dispacci (lettere) dei rettori e pubblici rappresentanti [=Dispacci dei rettori], b. 275
- Lettere secrete, filza 3
- Lettere (sottoscritte), filza 33, 39

Consiglio dei Dieci, Deliberazioni, Registri:

- Comuni, 9, 12
- Secreti, 4

Miscellanea ducali ed atti diplomatici, b. 22

Senato, Deliberazioni, Registri

- Mar, 23, 24
- Secreti, 57, 58, 59, 60, 63

Објављени извори – Published Primary Sources

Boerio, Giuseppe, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829.

Ljubić, Simeon, „Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614.”, *Starine JAZU* 12 (1880) 164–205.

Литература – Secondary Works

Arbel, Benjamin, „Venice’s Maritime Empire in the Early Modern Period”, in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, Leiden–Boston 2013.

Argentini, Michele, *La Guerra turco veneziana 1537–1540. La stretta di due imperi sulla Serenissima* (мастер рад, Ca’ Foscari University of Venice, 2020/2021)

Coco, Carla & Flora Manzonetto, *Baili veneziani alla Sublime Porta. Storia e Caratteristiche dell’ambasciata veneta a Costantinopoli*, Venezia 1985.

Cozzi, Gaetano & Michael Knapton, *La Repubblica di Venezia nell’età moderna. Dalla guerra di Chioggia al 1517*, Torino 1986.

- Čoralić, Lovorka, „Bokeljski patriciji u mletačkoj vojnoj službi – cavalieri di San Marco”, *Acta Histriae* 16 (2008) 137–154.
- Čoralić, Lovorka, „Kotorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetoga Marka”, *Povijesni prilozi* 31 (2006) 149–159.
- Da Mosto, Andrea, *L'Archivio di stato di Venezia; indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, Tomo I, Roma 1937.
- De Zanche, Luciano, *Tra Costantinopoli e Venezia. Dispacci di Stato e lettere di mercanti dal Basso Medioevo alla caduta della Serenissima*, Quaderni di Storia Postale 25, Prato 2000.
- De Zanche, Luciano, „I vettori dei dispacci diplomatici veneziani da e per Costantinopoli”, *Archivio per la Storia Postale* 1/2 (1999), 19–43.
- Dursteler, Eric R., *Venetians in Constantinople – Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore and London 2006.
- Finlay, Robert, „Al servizio del Sultano: Venezia, i Turchi, il mondo cristiano, 1523–1538”, in: *„Renovatio Urbis”. Venezia nell’età di Andrea Gritti (1523–1538)*, ed. Manfredo Tafuri, Roma 1984.
- Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika*, druga knjiga, Zagreb 1980.
- Garnier, Édith, *L’Alliance impie. François Ier et Soliman le Magnifique contre Charles Quint (1529–1547)*, Paris 2008.
- Giannini, Massimo Carlo, „Politica imperiale ed ecclesiastici filo-francesi nella stato di Milano tra fedeltà e interessi (1535–1548)”, in: *François Ier et l’espace politique italien*, eds. Juan-Carlos D’Amico & Jean-Louis Fournel, Rome 2018, 105–127.
- Iordanou, Ioanna, *Venice’s Secret Service. Organizing Intelligence in the Renaissance*, Oxford 2019.
- Lane, Frederic C., *Povijest Mletačke republike*, Zagreb 2007.
- Luca, Cristian, „Some Families of Dragomans from the Italian-Levantine Community of Beyoğlu (Pera in Constantinople). Employees of the Venetian Embassy at the Porte During the 16th and 17th centuries”, in: *Italy and Europe’s Eastern Border (1204–1669)*, eds. Julian Mihai Damian, Ioan-Aurel Pop, Mihailo St. Popović & Alexandru Simon, Bern 2017, 201–214.
- Matrakçı, Nasuh‘s-Silahi, *Beyân-ı menâzil-i sefer-i ‘irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, ed. Hüseyin G. Yurdaydin G. Yurdaydin, Ankara 1976.
- Molnár, Antal, „A Forgotten Bridgehead between Rome, Venice, and the Ottoman Empire: Cattaro and the Balkan Missions in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Hungarian Historical Review* 3 (2014), 494–528.
- Molnár, Antal, „Kavaljer Franjo Bolica (+1653): kotorski patricij na razdjelnici između Rima, Mletaka i Balkana”, *Историјски зануци* 93, 1–2 (2020), 109–132.
- Özbaran, Salih, „The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf, 1534–1581”, *Journal of Asian History* 6/1 (1972), 45–87.
- Rothman, Natalie E., *Brokering Empire. Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Ithaca and London 2012.

- Rothman, Natalie E., „Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossing in the Early Modern Mediterranean”, *Comparative Studies in Society and History* 51 (2004) 771–800.
- Rothman, Natalie E., *The Dragoman Renaissance. Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*, Ithaca and London 2021.
- Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972.
- Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966.
- Вујовић, Јелица, „Неколико докумената о улози Котора у венецијанском безбедносно-обавештајном систему (1537–1538)”, *Зборник Матице српске за историју* 107 (2023) 119–138. [Vujović, Jelica, „Nekoliko dokumenata o ulozi Kотора u vенецијанском безбедносно-обавештајном систему (1537–1538)”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 107 (2023) 119–138]
- Станојевић, Глигор, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII века*, Београд 1970. [Stanojević, Gligor, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII века*, Beograd 1970]

Интернет – Internet

- Treccani vocabolario, Alvisè Badoer: [https://www.treccani.it/enciclopedia/alvisè-badoer_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/alvisè-badoer_(Dizionario-Biografico)/) (прегледано 19. 4. 2024)
- Treccani vocabolario, Alvisè Gritti: https://www.treccani.it/enciclopedia/alvisè-gritti_%28Dizionario-Biografico%29/ (прегледано 17. 4. 2024)
- Treccani vocabolario, brigantino: <https://www.treccani.it/enciclopedia/brigantino/>, (прегледано 27. 3. 2024)
- Treccani vocabolario, Nicolò Giustinian: [https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolò-giustinian_res-21ba8490-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolò-giustinian_res-21ba8490-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (прегледано 14. 4. 2024)

Jelica Vujović

**KOTOR AS A POSTAL AND INTELLIGENCE CENTRE OF
THE REPUBLIC OF VENICE IN THE FOURTH AND AT THE
BEGINNING OF THE FIFTH DECADE OF THE 16TH CENTURY**

Summary

Based on sources such as the orders and instructions (*Commissioni*) of the heads (*Capi*) of the Council of Ten addressed to the *rettore e provveditore* of Kotor (Cattaro), his answers and reports to the order givers/orderers, as well as the decisions recorded in the Senate registers, in this paper we tried to draw attention to the position, development and transformation of Kotor within the postal and intelligence structure of the Republic of Venice. In other words, our desire was to show in what way Kotor became a leading “on the way” station for Venetian officials, trustees and confidential written materials. Owing to the guidelines obtained from the studies of Luciano de Zanche and Ioanna Iordanou, our research has uncovered a very enterprising and intensive activity of several *rettori e provveditori* of Kotor in the intelligence field in the indicated period.

The *rettore e provveditore* of Kotor, implementing the orders he received from the head of the Council of Ten, made this town a well of intelligence information. Namely, one of the main and continuous responsibilities of all *rettori e provveditori* who were in that position during the period to which this topic relates was finding and sending reliable persons, couriers and trustees to Constantinople. Consequently, they were obliged to pass on information to their superiors, and not only the information received from their employees, but also notifications from other spies and adventurers who arrived in Kotor, as well as those that the *rettore e provveditore* reached through some other sources. It was not only the information about Ottoman plans towards Venice that arrived, but also the information about the sultan's conflicts in very distant territories, e.g. in Persia and India. The news that the *rettore e provveditore* of Kotor sent to the Signoria was sometimes forwarded to the Venetian envoys at European courts. As a rule, skilled and loyal individuals of Slavic origin from the environs of Kotor were hired for the purpose of transporting confidential written materials intended for the Venetian bailo in Constantinople.

Also, analysing the frequent correspondence between the Council of Ten, the *rettore e provveditore* of Kotor Trifun (Trifone) Gradenigo and the patrician of Kotor Trifun Drago in the first half of July 1533, we came to the hypothesis that it is more probable that Drago was already entrusted with the organisation of postal traffic and sending of confidential letters through Kotor (until that period via Dubrovnik) in that time (summer 1533), than 1535 that thought Luciano de Zanche and which was taken up by some other authors (e.g. Antal Molnár). It is possible that two years later that engagement was made official, by sending a *ducal* to the *rettore e provveditore* of Kotor.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 27. 6. 2024.